

УДК 782.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-3-10>

Тарас ХМИЛЮК,

orcid.org/0000-0002-8221-1463

здобувач науково-творчого ступеня доктора мистецтва,
викладач кафедри «Вокально-хорове мистецтво»
Дніпропетровської академії музики імені Михайла Глінки
(Дніпро, Україна) *tarasnnsk@gmail.com*

«MESSA-MEMORIA» М. ПОПОВА: КАНОНІЧНЕ ТА НЕКАНОНІЧНЕ ПРОЧИТАННЯ ЖАНРУ

Мета статті – визначити нові параметри жанру католицької меси в сучасній українській хоровій духовній музиці крізь призму авторського бачення запорізького композитора Миколи Попова.

Наукова стаття базується на методах комплексного аналізу, синтезу і дедукції, що застосовуються у процесі розгляду «Messa-memoria» М. Попова, на історичному підході до досліджуваного матеріалу. Для вияву належності твору до канонічних традицій вокально-хорових духовних жанрів і їх нового переосмислення в месі застосовано компаративний метод. Усі зазначені методи дають змогу осмислити особливості прочитання сталих канонів меси як одного з жанрів духовної хорової музики.

*Наукова новизна представленої роботи полягає у зверненні до сучасного українського твору літургійної традиції, відомого серед виконавців, який є в репертуарі багатьох колективів, але ще не став об'єктом наукових досліджень музикознавців. Твір М. Попова може бути визначений як меса-реквієм, оскільки поєднує ознаки *Ordinarium Missae* з реквіємом як різновидом заупокійної меси.*

У духовній музиці М. Попова, зокрема в месі, простежується поєднання канонічного та неканонічного підходу, зумовлене новим композиторським рішенням. «Messa-memoria» М. Попова, що є зразком української сучасної меси і запитаною у широкого кола виконавців, репрезентує підсилення суб'єктивного начала, рефлексію, чим і пояснюються зроблені композитором зміни стосовно традиційної структури меси. Твір М. Попова органічно поєднує канонічні зразки духовних жанрів з неканонічними, певну послідовність частин з авторським підходом до komponування розділів (не дотримано порядок розподілу частин меси/реквієму, недослівне використання латинських текстів, нетрадиційний для духовних жанрів виконавський склад із бас-гітарою, розширеною групою ударних, більший поворот у сферу суб'єктивного рефлексивного начала).

Ключові слова: духовна музика, жанр, канонічний, меса, реквієм, сакральний, хор.

Taras KHMILYUK,

orcid.org/0000-0002-8221-1463

Candidate for the Degree of «Doctor of Arts»,
Lecturer at the Department of «Vocal and Choral Art»
Mykola Glinka Dnipropetrovsk Academy of Music
(Dnipro, Ukraine) *tarasnnsk@gmail.com*

«MESSA-MEMORIA» BY M. POPOV: CANONICAL AND NON-CANONICAL READING OF THE GENRE

The purpose of the article is to determine the new parameters of the genre of Catholic Mass in contemporary Ukrainian choral sacred music through the prism of the author's vision of the Zaporozhian composer Mykola Popov.

The scientific article is based on the methods of complex analysis when considering «Messa-memoria» by M. Popov, synthesis, deduction, on the historical approach to the studied material. A comparative method was used to reveal the work's belonging to the canonical traditions of vocal and choral spiritual genres and to reveal their new rethinking. All the applied methods allow us to comprehend the peculiarities of reading the established canons of the Mass as one of the spiritual genres of choral music.

*The scientific novelty of the presented work lies in the appeal to the modern Ukrainian work of liturgical tradition, which is known among performers and is in the repertoire of many groups, known among performers, which is in the repertoire of many groups, but has not yet become the object of scientific research by musicologists. Work by M. Popov can be classified as a kind of requiem mass, «reflection-type mass», because it combines the features of the *Ordinarium Missae* with the requiem as a kind of funeral mass.*

In spiritual music by M. Popov, in particular in the Mass, there is a combination of canonical and non-canonical approach, which leads to the creation of new compositional solutions. «Messa-memoria» by M. Popov represents these changes through the strengthening of the subjective principle, the reflection, which explains the changes made by the composer in relation to the traditional structure of the mass. Work by M. Popov organically combines canonical samples of spiritual genres with non-canonical ones, a certain sequence of parts with the author's approach to composing sections of the work (the order of distribution of parts of mass /requiem is not observed, nonverbal use of Latin texts, percussion group, a greater turn to the realm of subjective reflexive principle).

Key words: canonical, sacred music, genre, mass, requiem, sacred, choir.

Постановка проблеми. Меса протягом усієї історії свого існування зазнавала безперервних змін (від канонічного до неканонічного і навпаки, від «меси-ритуалу» до «меси-жанру», за визначенням А.Г. Єфіменко (Єфіменко, 2011: 1), у деяких випадках особливо радикальних (літургійна реформа Другого Ватиканського Собору). Меса набула сталих канонів і надалі зберегла свою сакральність та християнську ідентичність. Як жанр, що постійно оновлюється і трансформується, меса займає вагомим місце не тільки у Богослужінні (меса-ритуал-комунікація); у концертній практиці вона несе естетично-ідейне спрямування (меса-цикл). **Актуальність вибраної теми** полягає у виявленні ознак оновлення жанру духовної музики літургійної традиції та особливостей їх втілення в «Messa-memoria» Миколи Попова.

Аналіз досліджень. Меса, як жанр, що охоплює величезний період від доби Ренесансу до сьогодення і демонструє естетику, стиль епохи, авторський, етнічний стилі тощо, набула вагомим змін у Богослужінні. Тому закономірним є те, що вона є достатньо дослідженою багатьма музикознавцями. Результати цих досліджень становлять величезний масив інформації (публікації, монографії та дисертації з даної проблематики). Найбільш вагомим вкладом в українське музикознавство останніх років є наукові розвідки А.Г. Єфіменко (Єфіменко, 2011: 1, 2), присвячені розгляду католицької меси та з'ясуванню шляхів її оновлення в ХХ столітті. Інтерес становить дисертаційне дослідження К. Загнітко (Загнітко, 2017: 3), в якому за вивченням григоріанського хоралу в науковому дискурсі розглядаються загальні тенденції інтересу до сакральної сфери у творчості західноєвропейських композиторів. Розкриттю феномена «нової сакральності» у західноєвропейській богослужбовій музиці присвячено роботу О. Л. Зосім (Зосім, 2015: 4). Звертаючись до зразка меси запорізького композитора Миколи Попова, ми звернули увагу на праці провідних дослідників регіональної культури Північного Приазов'я – монографічний нарис Т. В. Мартинюк (Мартинюк 2003: 6)) і оглядово-аналітична стаття К. Палачової (Палачова, 2021: 7).

Мета статті – виявити жанрово-стильові особливості зразка сучасної меси в українській музичній творчості на прикладі «Messa-memoria» М. Попова.

Виклад основного матеріалу. Духовна хорова музика є одним із головних векторів у

творчості провідних українських композиторів сьогодення: Г. Гаврилець, Л. Дичко, О. Козаренка, В. Польової, В. Сильвестрова, Є. Станковича, В. Степурка, М. Шука, О. Польового, М. Попова; особливий інтерес вона становить у львівських композиторів В. Камінського, О. Козаренка, Б. Сегіна, Б. Фроляк, М. Скороика, М. Шведа.

Під узагальненим визначенням «духовна хорова музика» маємо на увазі «тематико-релігійну» та «сакральну музику» згідно з класифікацією О. Мануляка (Мануляк, 2009: 5).

До тематико-релігійної музики відносимо твори паралітургійних жанрів, де використовуються розділи, відсутні в канонічних зразках, або твори з поєднанням канонічних і неканонічних, авторських текстів. Пов'язані з духовним змістом, такі твори передбачають виконання за межами культового дійства не тільки за назвою та жанровим визначенням, але й за характером посилання. Вони включають різні виконавські склади, уникаючи тільки співу а cappella: А. Томльонова «Меса» для мішаного хору і фортепіано; Є. Станкович Каддиш-Реквієм «Бабин Яр» для тенора, баса, хору та оркестру на слова Д. Павличка, О. Щетинський «Реквієм» для мішаного хору і струнного оркестру.

Дослідниця К. Загнітко стверджує: «Можна спостерігати тяглість традиції звернення до сакральної сфери, що безумовно відіграє важливу роль у композиторській творчості» (Загнітко, 2017: 3, 28). В останній третині ХХ століття вибух інтересу композиторів до духовних жанрів отримав визначення «нової сакральності», яка, за словами О. Зосім, «є суто художнім явищем, самодостатнім у мистецькому відношенні, а нова сакральна музика не є складовою релігійної комунікації, що лежить в основі сакрального мистецтва» (Зосім, 2015: 4, 103).

До сакральної музики відносять твори, безпосередньо пов'язані з культовою практикою, що цілком відповідають сталим канонам. Втім існує ціла низка самодостатніх та завершених духовних творів, де використовуються лише окремі частини з літургійних жанрів. Серед них: «Credo»-симфонія № 3 В. Рунчака для баритона та оркестру, «Gloria in excelsis Deo» О. Мануляка для мішаного хору а cappella; «Kyrie eleison» та «Agnus Dei» Б. Фроляк для мішаного хору та оркестру. Окрім того, можливе komponування частин із різних видів меси. Підтвердженням цього є «Messa-memoria» Миколи Попова.

Микола Попов – значна постать у музичному середовищі сучасності. Заслужений діяч мис-

тецтв України, член Національної Спілки композиторів України (факультет композиції Донецької консерваторії ім. С. С. Прокоф'єва, клас професора О. М. Рудянського), він виступає і як диригент (факультет хорового диригування Державного інституту мистецтв м. Уфа), і як педагог.

Тяжіння до хорового звучання пов'язує діяльність М. Попова як диригента хору «Запоріжжя» Запорізького музичного коледжу ім. П. Майбороди з композиторськими уподобаннями. Попри всю різнопланову палітру митця як автора музики до майже 70 театральних вистав, симфонічних, камерно-інструментальних творів, пріоритетною все ж сферою залишається хорова музика. Вона часто виконується відомими колективами в різних містах країни – Чернігові, Харкові, Києві, Луганську, Запоріжжі, Мелітополі.

Серед різножанрових хорових творів М. Попова, що припускають будь-які виконавські склади, виділимо як найбільш значні, масштабні композиції кантатно-ораторіального плану:

- кантата «Миру торжествує реквієм» (сл. В. Маяковського) для хору, симфонічного оркестру, читця і дитячого голосу;
- поема «Плакали янголи» (сл. А. Матвейчука) для хору і симфонічного оркестру;
- «Величальна Україні» (сл. Г. Лютова) для хору, солістів, читця і симфонічного оркестру.

Від 2000-х років веде початок новий етап творчості М. Попова, визначений власною потребою звернення до духовної сфери, здатної передати глибинні внутрішні процеси. Зосереджуючи свої інтереси на жанрах церковної традиції, він співвідносить їх із власною індивідуальністю, переосмислює і наповнює іншим змістом.

На сучасному етапі становлення української духовної музики вагомим є те, що композитори у своїх сакральних творах намагаються бути новими, цікавими сьогоднішньому слухачеві, відповідати запитам теперішньої аудиторії. Не винятком є меса «Messa-memoria» Миколи Попова для симфонічного оркестру, мішаного хору, сопрано та басу соло (2017).

До духовних жанрів автор звертався раніше: це і дві редакції «Господи, помилуй» (канонічний текст) для хору а cappella і хору із супроводом фортепіано; поема для мішаного хору «Плакали Ангели» (слова А. Матвійчука) тощо, але саме з жанром меси М. Попов працює вперше.

«Messa-memoria» є яскравим прикладом оновленої моделі жанру духовної літургічної традиції через призму авторського бачення

сучасного композитора. Вона підтверджує той факт, що починаючи з ХХ століття католицька меса переосмислюється «відповідно до нових потреб і форм літургійної практики» (Єфіменко, 2011: 1, 3). Тобто, враховуючи, що «розвиток жанру меси у добу Ренесансу, Бароко, класицизму, романтизму демонструє неухильне розповсюдження естетичних, авторських, індивідуально характерних для кожної конкретної епохи жанрово-стильових модифікацій ...» (Єфіменко, 2011: 1, 3), відзначимо авторське бачення жанру в «Messa-memoria», присвяченій пам'яті дружини М. Попова. Слово «memoria» («пам'ять»), винесене в назву, «вказує на відверто-особистісний і лірико-сентиментальний стрій авторського висловлювання. Твір можна було б назвати «ліричною месою»» (Мартинюк, 2003: 6, 71).

Рефлексивним станом пояснюється і тональна драматургія «Messa-memoria», сконцентрована у сфері виключно мінорних тональностей (g-e-cis-cis-d-g-h), де виділено два тональних центра – g-moll (№№ 1, 5) і cis-moll (№№ 3, 4) як його тритонанти. Тональна спільність, забезпечена загальними характером і образністю «Kyrie eleison»-«Lacrimosa»-«Benedictus», підсилюється спільністю їхнього інтонаційного тезаурусу з опорою на мотив секундового коливання.

Уся композиція меси М. Попова обрамляється не тільки частинами спільного лірико-споглядального характеру, а й тональною логікою, за якою проступає наявне семантичне відчуття тональностей – «лірико-елегічного», «м'якого» і «сумного» g-moll і «найтрагічнішого», «скорботного», «пасіонного» h-moll. При цьому виникає певна аналогія з тональною композицією крайніх розділів Високої меси Й. Баха ніби у віддзеркаленому вигляді:

Й. Бах – «Kyrie eleison» - h-moll; «Agnus Dei» - g-moll;

М. Попов – «Kyrie eleison» - g-moll; «Agnus Dei» - h-moll.

Більш суб'єктивне начало, властиве «Messa-memoria», виявляється не тільки в загальній ліричній концепції, але й у більш вільному підході до розподілу її частин. Твір М. Попова може бути класифікований як різновид меси-реквієму, «*меси рефлексійного типу*», оскільки поєднує ознаки Ordinarium Missae (ординарію меси) з реквіємом як різновидом заупокійної меси. Порівняємо структуру меси М. Попова із загальними схемами Ordinarium Missae і реквієму (Missa pro defunctis):

Таблиця 1

Порівняння структур *Missa pro defunctis*, *Ordinarium missae*, *Messa-memoria*

№	Реквієм <i>Missa pro defunctis</i> шість частин	№	Меса <i>Ordinarium missae</i> шість частин	№	М. Попов <i>Messa-memoria</i> шість частин
1	Інтроїт: Requiem aeternam; Kyrie eleison	1 1	— Kyrie eleison	1	— Kyrie eleison
22	Секвенція <i>Dies Irae</i> : <i>Dies irae</i> ; <i>Tuba mirum</i> ; <i>Rex Tremendae</i> ; <i>Recordare</i> ; Confutatis ; Lacrimosa	22	Gloria in excelsis Deo	4 5	— Lacrimosa Confutatis
3	Оферторій Domine Iesu Christe	33	Credo		—
4	Sanctus	44	Sanctus	2	Sanctus—ostinato
5	Benedictus	55	Benedictus	3	Benedictus
6	Agnus Dei Комунію Lux aeterna	66	Agnus Dei —	6	Agnus Dei —

Таким чином, шість розділів меси М. Попова виглядають наступним чином:

1. «Kyrie eleison»
2. «Sanctus—ostinato»
3. «Benedictus»
4. «Lacrimosa»
5. «Confutatis»
6. «Agnus Dei»

Але, завдяки об'єднанню розділів 2-3, 4-5 в єдине ціле за принципом аттасса, виникає відчуття тричастинної структури меси, компактною за звучанням (25 хв.). Основними образно-змістовими акцентами в ній стають лірико-рефлексивний («Kyrie», «Lacrimosa», «Agnus Dei») і активно-драматичний («Sanctus-ostinato», «Benedictus») з відповідною опорою на заокругленість, пісенність, наближену до слов'янського мелосу, широкі розспіви в ліричних епізодах і загущеністю, високим динамічним профілем, різкістю звукових комплексів, tutti'йністю хорового і оркестрового складу, ритмічною акцентованістю з вкрапленням джазових елементів (№ 2) у драматичних, кульмінаційних розділах.

З таблиці видно, що в усіх трьох випадках збережено загальну кількість частин – шість; крайні – «Kyrie eleison» та «Agnus Dei» – присутні як у месі і реквіємі, так і в месі М. Попова. Але в реквіємі «Kyrie eleison» передуює інтроїт – «Requiem aeternam». М. Попов дотримується структури меси і розпочинає композицію з «Kyrie eleison». Заключна частина «Agnus Dei» теж збігається в кожному з представлених зразків. Її текст взятий

зі звичайної меси («Donna rasem») і не відповідає тексту з реквієму – «Donna eis requiem».

Другий – третій розділи меси М. Попова («Sanctus-ostinato», «Benedictus») відповідають структурі реквієму і меси, але в зміненому порядку: в месі та реквіємі це відповідно четверта та п'ята частини.

«Lacrimosa» і «Confutatis» із секвенційного розділу реквієму у Миколи Попова виступають четвертим – п'ятим розділами (знов у зміненому порядку) за відсутності його інших епізодів – «Dies irae», «Tuba mirum», «Rex Tremendae», «Recordare». Крім даних частин, відсутні також «Gloria» та «Credo» з *Ordinarium Missae*.

Висновки. У духовній музиці М. Попова, зокрема в месі, простежується поєднання канонічного та неканонічного) підходу, що приводить до створення нових композиторських рішень. «Messa-memoria» М. Попова репрезентує ці зміни через підсилення суб'єктивного начала, рефлексію, чим і пояснюються зроблені композитором зміни стосовно традиційної структури меси. Твір М. Попова органічно поєднує канонічні зразки духовних жанрів з неканонічними, певну послідовність частин з авторським підходом до компонування розділів твору (не дотримано порядок розподілу частин меси/реквієму, недослівне використання латинських текстів, нетрадиційний для духовних жанрів виконавський склад (бас-гітара, розширена група ударних).

Підсумовуючи, можемо відзначити, що «Messa-memoria» М. Попова є зразком української сучасної меси і запитаною у широкого кола виконавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єфіменко А. Г. Католицька меса першої половини - середини ХХ століття: художньо-естетичні та літургійні аспекти : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства: 17.00.03 / Нац. муз. акад. України імені П. І. Чайковського. Київ, 2011. 32 с.
2. Єфіменко А. Г. Пути обновления теории и богослужбной практики католической мессы ХХ столетия (на примере творчества церковных композиторов) : монография / ВНУ им. Л. Украинки. Луцк, 2011. 404 с.
3. Загнітко К. М. Григоріанський хорал у сучасному науковому дискурсі: історія, теорія, практика : дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / Львів. Нац. муз. акад. ім. М.В. Лисенка. Львів, 2017. 210 с.
4. Зосім О. Л. Західноєвропейська богослужбова музика нового часу у вимірах «нової сакральності». *Мистецтвознавчі записки*. 2015. Вип. 28. С. 99–110.
5. Мануляк О. Сакральна творчість сучасних львівських композиторів: Проблема континуарності традиції в європейському контексті. *Сучасні проблеми художньої освіти в Україні*. 2009. Вип. 5. С. 62-67.
6. Мартинюк Т.В. Микола Попов: Монографічний нарис. *Серія «Майстри мистецтв Запоріжжя»*. Мелітополь: Сана, 2003. 147 с.
7. Палачова К. Творчість композиторів Запоріжжя в контексті української музичної культури початку ХХІ століття. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35. Т. 4. С. 68-73.

REFERENCES

1. Yefimenko A.G. Katolytska mesa pershoi polovyny – seredyny XX stolittia: khudozhno-estetychni ta liturhiini aspekty [Catholic Mass of the first half – the middle of the XX century: artistic, aesthetic and liturgical aspects]: author's ref. dis. ... Dr. of Art History: 17.00.03 / Nat. music. acad. of Ukraine named after P.I. Tchaikovsky. Kyiv, 2011, 32 p. [in Ukrainian].
2. Efimenko A.G. Puti obnoveniia teorii i bogosluzhebnoy praktiki katolicheskoy messyi HH stoletiya (na primere tvorchestva tserkovnyih kompozitorov): monografiya [Ways of updating the theory and liturgical practice of the Catholic Mass of the 20th century (on the example of the work of church composers): monograph] / VNU im. L. Ukrainki. Lutsk, 2011, 404 p. [in Russian].
3. Zahnitko K.M. Hryhoriianskyi khoral u suchasnomu naukovomu dyskursi: istoriia, teoriia, praktyka [Gregorian chant in modern scientific discourse: history, theory, practice]: author's ref. dis. ... cand. of Art History: 17.00.03 / Lviv. nat. music. acad. them. im M.V. Lysenka. Lviv, 2017, 20 p. [in Ukrainian].
4. Zosim O. Zakhidnoevropeiska bogosluzhbova muzyka novoho chasu u vymirakh «novoii sakralnosti». [Western European liturgical music of modern times in the dimensions of «new sacredness»]. *Art notes*. Vip. 28. *Mystetstvoznavchi zapysky*. Kyiv, 2015, pp. 99–110 [in Ukrainian].
5. Manuliak O. Sakralna tvorchist suchasnykh lvivskykh kompozytoriv: Problema kontynuarnosti tradytsii v yevropeiskomu konteksti [Sacred works of contemporary Lviv composers: The problem of continuity of tradition in the European context]. *Suchasni problemy khudozhnoi osvity v Ukraini*. 2009, pp. 62-67 [in Ukrainian].
6. Martyniuk T.V. Mykola Popov: Monohrafichnyi narys. Serii: Maistry mystetstv Zaporizhzhia. [Mykola Popov: Monographic essay. Series: Masters of Arts of Zaporozhye]. Melitopol: Sana, 2003, 147 p. [in Ukrainian].
7. Palachova K. Tvorchist kompozytoriv Zaporizhzhia v konteksti ukrainskoi muzychnoi kultury pochatku XXI stolittia. [Creativity of Zaporozhye composers in the context of Ukrainian musical culture of the beginning of the XXI century]. *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk*. Vip. 35, volume 4. 2021, pp. 68-73 [in Ukrainian].